

Образователна толерантност и обществено примирение към децата на България

Николай Николов

Educational tolerance and social resignation towards Bulgarian children: One of the main resources of the society down prosperity in the future has been and will be education. Bulgarian society allowed the passage of dual policy on the one hand seeks to generalize education as a high value on the other - with all sorts of mechanisms and practices indirectly and without intent to brake on this process. Formal education modeled individual as social functioning, socially relevant and professionally realized person. Uneducated person is socially vegetative, non-viable and easily manipulated.

Key words: education, function of education, uneducated person, benefits of education.

Едно от основните богатства на обществото, определящо просперитетната му перспектива е и ще бъде образованието. Образованието е продукт на човешката цивилизация и благодарение на него то се развива и усъвършенства, достигайки до открития и истини, немислими за предците ни. Осъзнатата необходимост от него провокира Н. Мандела да каже, че **“Образованието е най-силното оръжие, с което можем да променим света”**. Десетията по-късно Е. Бургбахер заявява, че „Германия е много горда с образователната си система. Тя подпомага да се достигне сегашното ниво на германската икономика.” [1] Тези думи подкрепят тезата, че образованието е огледалото на едно общество, стимулът за неговото развитие и еволюцията на потенциала на човешкия капитал.

В контекста на тези извечни истини, българското общество допуска прокарването на дуалистична политика, която от една страна се стреми да генерализира образованието като висша ценност, от друга – с всевъзможни механизми и практики косвено и без умисъл да затормозява този процес. Истина е, че се демонстрира воля за синхронизиране на образователния ни модел с образователните модели в другите европейски страни. Истина е, че се подпомага образователната система в рамките на възможния материален и морален ресурс. Но липсва практика на управление с регламентирани властови механизми, които определено не работят, ако няма кой да ги задвижи.

Обобщената визия за целесъобразността на образованието се свързва най-вече с прагматичната перспектива за обществена и индивидуална претенции и потребности. Формира се специфична релация в интересите на индивида и обществото, от чието позитивно развитие полза имат и двете страни. Личността се стреми да проектира бъдеще, в което приема роля на социално значима единица с добър социален статус, добра материална осигуреност и морална удовлетвореност от трудовата си реализация. Обществото печели от участието на човека в процеса на производство на обществени блага и ползва неговите знания, умения и компетенции. Върху тази философска трактовка се гради и ще се гради обществената еволюция.

Формално образованието моделира човека като социално функционираща, обществено значима и професионално реализирана личност. То преформатира и обективира мирогледа, развива и утвърждава логическото и рационалното мислене, овладява спектъра на човешките култури и ценностни системи. Подпомага процесите на социализация и интеграция в обществото и най-вече анализира фактология и интерпретира собствена позиция. Според Т. Шопов закономерно се изследва комуникационното поведение на учениците като процес, улесняващ социализацията, взаимоотношението „дете-култура”, овладяването на езика и развитието на речта им. Комуникацията и социализацията се приемат като ключови моменти при развитието на децата, тъй като се анализират през призмата на

двойната перспектива – разглежда се като процес, улесняващ социализацията, и като продукт на тази социализация. [2]

Липсата на образование води до обратно пропорционално развитие на личността. Необразованата личност живее с афективно-отрицателни асоциации и отхвърля проблемите, които не са свързани с екзистенциалния жизнен минимум. Приемайки факта, че "**езиковата способност**" [3] е структуроопределяща за процеса на комуникация, най-вече за възприемане и асимилация на информационния поток, то степента на необразованост е право пропорционална на количеството възприета и осъзната информация. Според Л. Витгенщайн тази зависимост стои в основата на "**границите на моя език са границите на моя свят.**" В този контекст необразованата личност е със силно стеснен светоглед и изключително лесна за манипулация от всички, които имат нужда от това. Тя се страхува да предприема нови предизвикателства и да защити позициите си, а стесненият ѝ светоглед ограничава възможностите за развитие и практически я лишава от успешна реализация.

Днешната образователна реалност у нас е изключително сложна и уникална по своя характер на проявление. В тази реалност повече от десетилетие съжителстват несъвместими образователни "феномени", които обективно не могат да битуват в едно и също пространство и време.

Първият феномен е прието да се нарича "**необхванати в първи клас**". Терминът включва в себе си всички деца, които не са посещавали никога училище, т.е. никога не са прекрачвали училищния праг, никога не са чували първия звънец. Тук статистиката е безкомпромисна. Като пример за съотношение може да се посочи община Шумен, където по данни на "План за действие на община Шумен в изпълнение ..." за учебната 2011/2012 г. 845 деца трябва да постъпят в първи клас, от тях 10,1% (85) не са заели местата си в класните стаи. [4] Идентично е положението в областите Добрич (10,2%), Разград (10,9%), Търговище (10,2%). На практика тези данни означават, че едно на всеки 10 деца завинаги остава без образование, което ще разчита в бъдеще само на знанията и уменията, които ще получи от семейството и най-близкия си приятелски кръг.

Не е тайна, че над 80,0% от необхванатите деца в първи клас са от ромски произход. Извеждайки от подобна статистика на преден план, ревностно се декларира пред обществото, че образованието не е основна ценност в ценностната система на ромите. Подобен мотив не е за пренебрегване, тъй като процесът няма да се осъществи по осъзната необходимост за задоволяване на индивидуални потребности на децата и перспектива за достойна професионална реализация. Липсата за интернализация на образованието в съзнанието на ромите действително е обективно съществуващ дефицит, който подлежи на корекция. Обществото не бива да допуска чисто социални проблеми, срещайки се при всички в мултиетническата структура на населението, да приемат етнически прилик.

От няколко години се говори за „*ромска неграмотност*“ като нарицателно за илтерат, което *par excellence* означава *етнизация* на преблема. Той започва да излиза от границите на нормата и стига до генерализации извън контекста на образованието – у нас се заговори вече за "*ромска подкласа*" и "*ромска бедност*". [5]

Привнесеното посредничество на "*етническото*" за решаване на "*социалното*", не води до тяхното окончателно приключване, а до възпроизвеждане и дори закрепване на сегрегацията и гетоизацията на етносите в обществения живот. Така сегрегацията ще ни е осигурена още много десетилетия напред... Политиката е необходимо да се пренасочи от частични решения на социалните проблеми "на етническата общност" към повишаване на социалния статус на отделните индивиди от различните етноси. Подмяната на социалната политика с "етническа политика", каквато е сегашната практика не е от полза на никой от отделните етноси. Етностратификацията се преодолява чрез промени на

индивидуалните статуси в социалната структура. "Етническото посредничество" или "етнизирането" на социалните проблеми не помага, а забавя, затруднява и дори отлага за неопределено време тяхното решаване. [6]

Вторият феномен е още по-мощен по обем и се нарича "отпаднали от училище". Терминът включва в себе си всички деца в училищна възраст, които са посещавали училище, но са прекратили преждевременно обучението си по причини от социален, икономически, семеен, образователен и др. характер.

Отпадането от училище е един от сериозните проблеми на образователната ни система в настоящия момент, който по размери и обхват далеч надвишава „необхванатите в първи клас“. С оглед неграмотността на нацията ни в бъдеще още по-тревожни изглеждат сравненията със ситуацията в българското училище преди 1990 г. [8]. Анализите показват, че до момента на обществено-политическите трансформации у нас официални данни за отпадащи ученици в началния и прогимназиалния етапи няма.

Обобщената статистика от близкото минало дава много показателни стойности на вече инспириран проблем с огромни размери, който не достатъчно се афишира в публичното пространство. По данни на националната статистика от 1989 г. до наши дни отпадат всяка година от училище между 10 000 и 33 000 деца, при средни статистически стойности на раждаемост на годишна база между 85 000 и 100 000 деца. По-голямата част от отпадащите от училище са ромски деца. В посочените данни не са включени онези, които подлежат на задължително образование, но никога не са записвани в първи клас. Още по-сериозно изглеждат данните за учебната 2002-2003 г., където абсолютният брой на незаписаните до VIII клас е 667 013. През 2004/2005 учебна година 20 800 ученици (около 2.9%) са напуснали общообразователните училища по различни причини, като 17 100 от тях са в рамките на прогимназиалния етап.[7]

Броят на децата, които отпадат от училище у нас, се увеличава. По данни на Евростат за 2012 г. средният дял на младите хора, които отпадат от училище в Европейския съюз, е 12,8%. В България техният дял за 2012 година е бил 12,5% - малко по-нисък от средния за европейския блок. Усилията за момента са насочени към ограничаване на относителния им дял под 12,0% и постигането му ще се отчете за успех.

Отново основната част от т. нар. „отпаднали от училище“ се заема от деца етнически роми, като относителния им дял е приблизително 72,0%, след тях се нареждат децата етнически турци с 24,8% и накрая са българчетата с 3,2%.

Таблица.1

Разпределение на относителния дял на трите основни етноса по показател завършен образователен етап и по години на преброяванията

Етап на образование	Българи (в %)		Турци (в %)		Роми (в %)	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Висше	19.2	25.6	2.4	4.9	0.2	0.5
Гимазиален	47.6	52.3	21.9	29.7	6.5	9.0
Прогмазиален	24.9	18.0	46.9	44.5	41.8	40.8
Начален	6.9	3.4	18.6	13.4	28.3	27.9
Незавършен начален /неграмотни	1.4	0.9	10.2	7.5	23.2	21.8

(Данните са от годишници на НСИ за 2001 и 2011 г.)

Повече от ясно е, че упоменатите „образователни феномени“ влияят пряко върху образователния профил, степента на квалификация и качеството на човешкия потенциал. В същото време при тези, които продължават да се обучават, се

наблюдава обратна тенденция на ръст на завършилите високи образователни етапи. (вж. Табл.1)

От посочените данни могат да се изведат няколко тенденции, които ще влияят и в бъдеще на образователната структура на населението.

1. Тенденция на ръст във високите образователни нива за всички етноси. Младите хора на България все повече осъзнават необходимостта от високо образование, което би улеснило бъдещата им реализация на пазара на труда, по-доброто трудово възнаграждение и изграждане на професионална кариера. Изследванията на доходите на населението в зависимост от най-високата степен на завършено образование, направени от Евростат за 2011 г., показват, че завършилите основно и по-ниско образование имат до 45,0% по-нисък доход на годишна база от завършилите средно образование.

Заслужава внимание удвоеният ръст на завършилите висше образование етнически турци и роми. Това е явен маркер за началото на процес на синхронизиране на индивидуалните потребности със съвременните достижения на човечеството, въпреки че за ромския етнос тези нива не надвишават 1,0% пункт.

2. Тенденция на спад на завършилите основно и по-ниско образование. При всички етноси се наблюдава положителна тенденция към понижаване на относителния дял на лицата със завършен основен и начален образователен етап. Обезпокоителен е факта, че относителния дял на лица от българския етнос със завършен прогимназиален етап е почти 3,5 пъти по-нисък от този на турския и ромския етноси. При по-ниския образователен етап съотношението достига до фрапиращите 9 пъти спрямо ромския и 4 пъти спрямо турския етноси.

3. Тенденция на силно влияние на етническата принадлежност като фактор за степента на образование. Данните от табл.1 са показателни за формирането на етническа диференциация в образователната структура на населението. Очертават се ясно различни гранични зони за образователен профил на етносите. При българския етнос приоритетни образователни зони са средното и висшето образование, при турския етнос тази зона слиза на ниво средно и основно, докато при ромския етнос спада до основно и начално образование.

За никого не е тайна, че в българската образователна система съществуват много проблеми. Функционирането в сегашния ѝ вид не устройва нито тези, които учат, нито потребителите на бъдещите обучени кадри. Част от фундаменталните проблеми са свързани с броя на децата, непосещаващи училище или рано отпаднали от него, поради различни причини. В тази връзка възникват няколко мащабни въпроса, които засягат цялото общество.

1. Каква житейска перспектива ще имат непосещаващите училище или рано отпадналите от него деца?

2. Функционират ли нормативните регулатори и механизмите за изпълнението им, отговорни за структурата и организацията на образователната система?

3. Предполага ли средностатистическия български гражданин каква "бомба със закъснител" се залага в обществото?

4. По какъв начин обществото и държавата мотивират бъдещото активно поколение към достигане на по-високи образователни нива?

Наблюденията на образователната система, дори и „с невъоръжено око“ категорично предполагат негативни отрицателни отговори. В съвременния свят на научни и технически достижения, на виртуални пространства, на електронизация и компютързация във всички области на човешкото битие необразованият или ниско образован човек не се вписва. Съществуват малки изключения за наличие на възможност за ниско квалифицирани работни позиции, но с течение на времето техният брой постепенно се редуцира Следователно още от самото си навлизане в активна възраст на тези хора им е отредена аутсайдерската роля в обществото с предизвестена социална маргинализация.

Избягването от подобна мрачна прогноза трябва да бъде дело на държавата, с помощта на чийто регулаторни и организационни механизми тези „образователни дефицити“ да бъдат коригирани. Основният механизъм за регулиране и корекция са нормативите и институциите, които съблюдават тяхното изпълнение. Нормативи за регулиране на образователната система у нас съществуват. Държавни институции, ангажирани с прилагане на конкретните нормативи също съществуват, но въобще не работят. В Конституцията на Р България, глава II „Основни права и задължения на гражданите“, чл. 53 (2) и ЗНП, чл. 7 (1) екзактно е постановено, че „**Училищното обучение до 16-годишна възраст е задължително.**“ Семантиката на думата „задължително“ установява императив на конкретно гражданско поведение, а не на пожелателно. По-големият абсурд е, че при наличие на конкретни текстове в Конституцията и специален закон за образованието от години е впрегната цялата академическа общност и педагогическа колегия да разработват и прилагат стратегии, планове, програми и мерки за връщане на децата в училище. Бездействието на тези институции ще генерира от настоящето към бъдещето процес на формране на сериозна по обем социална страта без образование и квалификация.

Следователно тази социална страта от населението предварително е обречена на безперспективност и единствената възможност е да остане в контингента на т. нар. „лица активно търсещи работа“, които живеят на границата или под екзистенциалния жизнен минимум с доходи, осигурени от преразпределителните бюджетни фондове на държавата. Съществуването на тези фондове е факт, само защото икономически активното население генерира доходи, част от които се заделят за тези фондове. Държавата, сама по себе си е формално обединение на граждани, а не икономически активна организация, формираща самостоятелни доходи.

Може би причината за наличието на новоформиращата се страта се корени и в отсъствието на критерии за социална и икономическа диференциация на образователните етапи в обществото. Според обикновения гражданин у нас съществуват най-малко три причини, за да не се образова българинът:

- обучават го зле;
- няма работа;
- ако си намери, плащат му малко.

Въвеждането на относителна диференциация по отношение на образователния ценз би било добър обществен отговор, който ще засили интереса и мотивацията на младите хора у нас.

Съществуващата тенденция би се запазила толкова дълго, колкото гражданското общество позволи, защото действията на регулаторите и институциите, контролиращи изпълнението им, не са адекватни. Мрачната перспектива, която се очертава няма да тегне на държавата или институциите като формат, а на гражданите на самата държава и на гражданското общество, което позволява това да се случат.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бургбахер, Е., „Има момент на несигурност у германските инвеститори в България“, в. „Капитал daily“, бр. 217, 2013;
- [2] Шопов, Т., „Говорят на други езици“, София, 2011;
- [3] Чомски, Н., Език и мислене, София, 1968;
- [4] Община Шумен, План за действие на община Шумен в изпълнение на областната стратегия за интегриране на българските граждани от ромски произход и други граждани в уязвимо социално положение, живеещи в сходна на ромите ситуация 2013-2014, Шумен, 2013 ;
- [5] Митев, П.-Е.. „Динамика на бедността“. В: Селени, и. ред. *Бедността при посткомунизма*, София: 2002;

[6] Тилкиджиев, Н. и кол. Отпадащите роми, София, 2009, с. 32-33;

[7] Витоша рисърч, Резюме на проект „Изследване на причините за отпадане от училище в България”, 2006, с. 2-3:

[8] Колев, К., А. Райчев, А. Бунджулов, Училището и социалните неравенства, София, 2000;

За контакти:

Доц. д-р Николай Николов, Катедра „Социални дейности”, ШУ „Еп. К. Преславски”, тел. 0896 52 90 90; e-mail: nikolai_s@abv.bg

Докладът е рецензиран.